

До трагічних роковин Розстріляного Відродження

Ганна Радько

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ У ЛЕЩАТАХ БІЛОПОЛЬСЬКОЇ ДЕФЕНЗИВИ ТА РАДЯНСЬКОЇ НКВС

Трагедія роду Крушельницьких – це трагедія всієї української інтелігенції радянської доби. Винищувалися цілими родинами, як родина Зерових з Полтавщини, так і родина Крушельницьких з Підкарпаття.

Тим громадянам України, хто сьогодні «молиться» на Москву, хочеться ще раз – через 80 років – нагадати про страшну жорстокість, із якою винищувався український народ у 30-х роках ХХ століття. А всім українцям представити непересічну інтелігентну родину (на жаль, на сьогодні маловідому) західноукраїнського письменника і педагога, громадського діяча, соратника Івана Франка Антона Володиславовича Крушельницького.

Погляньмо на фото, зроблене до виїзду на радянську Україну, на якій ще всі живі. Батько Антін Володиславович, мати Марія Слободівна, сини Іван, Богдан, Тарас, Остап, невістки Галя та Нагалья, донька Володимира та внучка Лариса.

Трагедія родини Крушельницьких, обдарованих, талановитих, здатних працювати задля свого народу людей, вражає і сьогодні жорстокістю, беззаконням і ненавистю сталінського режиму

до тих, хто любить свій народ і віддає свої знання та хист на його розвиток.

Тоді, у 30-х роках ХХ століття, ця трагедія вразила широку громадськість не лише західноукраїнських земель, а й багатьох країн світу. Про неї повідомляла зарубіжна періодика. Їй присвятили вірші Богдан Лепкий, Богдан-Ігор Антонич, а Олександр Олесь за кілька днів, у січні 1935 року,

Родина Крушельницьких. Сидять (зліва направо): Володимира, Тарас, мати Марія, внучка Лариса (донька Івана та Галі), батько Антін. Стоять (зліва направо): Остап, невістка Галя, Іван, невістка Нагалья (дружина Богдана), Богдан. Фото. Початок 1930-х рр.

написав п'єсу «Земля обітована», у якій відобразив і загублені мрії професора Шушицького (маючи на увазі А. Крушельницького), і розправу над ним та його родиною, затаврував режим, здатний на такий злочин. Про Антіна Крушельницького маємо літературно-критичний нарис М. Дубини [2]. 1960 року, вже в часи «хрущовської відлиги», видана книга прози А. Крушельницького, до якої увійшли дві повісті – «Буденний хліб» та «Рубають ліс» [9]. Із 1934 року (із часу загибелі) і до 1957-го (року посмертної реабілітації) не згадували й сина – поета Івана Крушельницького, твори його не видавалися до 1960-х років. Тому подією стала поява «Вибраного» (Пісня про руки. Вибране. – К. : Наук. думка, 1964). Але сьогодні ще важко віднайти його твори.

Крушельницький-старший належав до того покоління письменників, яке заявило про себе наприкінці XIX – на початку XX століття і започаткувало в літературі новий напрям художнього мислення. Антін Крушельницький – автор шести збірок оповідань, нарисів і замальовок, більше десяти томів повістей і романів, низки перекладів із польської, німецької, російської та інших літератур, кількох широких літературознавчих досліджень і статей. Його повісті «Буденний хліб», «Рубають ліс», «Гомін галицької землі», романи «Змагання», «Перемога» у 1920-х роках мали по кілька видань у Львові, Полтаві та Києві, а комедію «Орли», яка стала справжнім тріумфом драматургії на початку XX століття, І. Франко опублікував окремою книжкою у видавничій спілці «Літературно-науковий вістник» та високо оцінив у рецензії на сторінках однойменного журналу (див. [2, с. 3]).

Тож погляньмо на генезу роду Крушельницьких. Народився Антін Володиславович на Підкарпатті в мальовничому повітовому містечку Ланцуті, розташованому на захід від Львова, між Сяном і Віслою, 4 серпня 1878 року в родині дрібного чиновника податкової канцелярії. Рід Крушельницьких давній, сягає XIV століття і «пов'язаний з місцями на західноукраїнських землях, які викликають глибокі історичні асоціації». 1395 року польський князь Володислав Ягайло подарував своїм «вірним слугам» Іванові та Дем'яну «село в Тустанській волості Крушельницю». Згодом у Крушельниці виділяються два великі роди – Чулевичі та Ставниковичі. «Рід Дідуня, – пише у спогадах Лариса Іванівна Крушельницька, – походить із перших, а, наприклад, рід Соломії Крушельницької – із других. Ще їх діди підписувалися: „Крушельницький де Чу-

левич”, „Крушельницький де Ставникович”. Але ці дві гілки не раз сходилися через шлюбні зв'язки. Так сталося і з нашими сім'ями – дець на початку XIX ст. Цікаво, що прізвища-примочки залишилися у селі Крушельниці понині» [4, с. 21].

У Перемишлі (нині Польща) збігла гімназійна юність, а вищу освіту Антін здобув на філософському факультеті Львівського університету. Самостійно поповнював знання з української, російської, польської, чеської та західноєвропейської культур.

На зароблені перекладами та репетиторством гроші передплачував журнали «Зоря», «Правду», «Життя і слово». У бібліотеках Львова студіював психологію, філософію, естетику. Автор нарису М. Дубина зазначає, що «культурно-освітній рух Галичини у 80–90-х рр. XIX ст., який не виходив за межі ліберальних вимог, стара австрійська школа, родинний побут не сприяли виробленню в юнака ширшого, радикальнішого світогляду, не додали йому сміливості вийти за межі цісарсько-королівської лояльності» [2, с. 4–5].

Коли на західноукраїнських землях поширюється робітничий та селянський рух, А. Крушельницький захоплюється ідеями революційної демократії: відвідує драгоманівські гуртки, цікавиться закордонною соціалістичною літературою, вивчає марксистську теорію, читає в робітничих аудиторіях лекції на суспільно-політичні теми.

Услід за дослідниками життя і творчості А. Крушельницького [2, с. 9], зауважуємо, що значний вплив на формування його ідейно-естетичних поглядів зробили І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, В. Навроцький. Антін Володиславович був знайомий із ними ще зі студентських років. Постійна увага, поради Івана Франка допомогли, як стверджують біографи, молодому письменникові визначитися у творчості [2]. Реалізм стає визначальним літературним напрямом А. Крушельницького.

Письменник показує найболючіші сторони галицької дійсності, розкриває характерні для того часу конфлікти. Реальні картини національного нігілізму («Серед шляху»), соціального приниження («На заробку»), урядової несправедливості («У вогні»), відсутності в демократичній Австрії елементарних прав для людини із третього стану («Два світи», «Побіда», «Дуст»), де все вирішують гроші, титули, посади – невід'ємні чинники тогочасного життя.

Письменника запрошують до співпраці в журналі «Літературно-науковий вістник», а 1900 року,

на час відсутності Івана Франка, – навіть очолити редакцію видання. Тоді ж Антін Володиславович стає членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка, а згодом – заступником секретаря товариства.

У жовтні 1901 року А. В. Крушельницький одружується з Марією Слободою, вже відомою артисткою театру «Руська бесіда», письменницею (див. [1; 2]). М. Дубина наводить спомини внучки Марії Слободівни – Лариси Іванівни Крушельницької: «Вона (Марія Слобода. – Г. Р.) тоді залишилася єдиною кормилицею великої сім'ї: якраз помер батько. Її мати була хворовитою і досить таки незарадною, один з братів напівінвалід з дитинства, а ще троє дітей – молодші від неї. Амбіцією бабці було „вивести їх у люди”. Знаю, що погодилася вийти заміж лише після того, як Антін підписав у нотаріуса зобов'язання, що допоможе „вивчити усіх її кровних”» [2, с. 20].

Узяте зобов'язання вимагало від А. В. Крушельницького ширших матеріальних можливостей. Тому він перейшов із низькооплачуваної редакторської на педагогічну роботу. Залишила активну театральну справу і Марія, хоч сезонно грала в театрі ще до 1905 року, а потім брала участь в організації культурних заходів і виступала в аматорських трупах тих міст, де працював її чоловік.

Педагогічна діяльність Антіна Володиславовича тривала понад 30 років – учителював у Ярославській гімназії (саме в цей період, 1903 року, народилася дочка Володимира), Коломийській та Рогатинській гімназіях (у місті Рогатині 12 листопада 1905 року народився син Іван), а згодом був директором Станіславської, Рогатинської та Городенківської гімназій (тоді Крушельницькі стали батьками ще трічі – Богдана (1907), Тараса (1909), Остапа (1918)).

Антін Володиславович був у дружніх стосунках із Василем Стефаником, Лесем Мартовичем, Ольгою Кобилянською, Наталею Кобринською. Атмосфера інтелігентної і творчої сім'ї мала вплив на формування поглядів та інтересів усіх його дітей. Володимира, найстарша, стала лікарем, фахівцем зі шкіряних захворювань, кандидатом медичних наук, працювала в Харківському венінституті, готувалася до написання докторської дисертації та подальшої наукової кар'єри. Іван – відомим поетом, драматургом, графіком і мистецтвознавцем. Навчався у Віденському і Празькому університетах, був інтелектуально розвиненою людиною з широким західноєвропейським світоглядом. Працював у Харківському інституті матеріальної культури в секції капіталістичної культури, керував аспірантами. Побічно працював у видавництві «Мистецтво». Богдан став економістом, Тарас – скрипалем (писав і художні твори), а найменший – Остап, не

встигнувши зробити життєвий вибір, у 19-річному віці загинув на будівництві Біломорканалу.

Читацькій громадськості А. Крушельницький більше відомий як прозаїк, драматург, перекладач, журналіст. Однак після вивчення його педагогічної діяльності, публікацій про нього [2; 5] переконуєшся, що й вона займає далеко не другорядне місце поміж здобутків української педагогіки початку ХХ століття.

Завантажений педагогічною, видавничою і громадською роботою, Антін Володиславович на якийсь час відійшов від активної художньої творчості. Він заснував у селах осередки «Просвіти», став ініціатором створення педагогічного товариства «Учительська громада», організував спортивно-молодіжну філію «Лугу», «Сокола», часто виступав перед громадськістю із суспільно-політичними і культурно-освітніми промовами, обирався членом крайової Шкільної ради, депутатом до галицького сейму, радником Коломийського магістрату.

Коли почалася Перша світова війна і російські війська підійшли до Городенки, родина Крушельницьких на якийсь час перебралася до Відня, але незабаром повернулася додому [3, с. 4]. Події Першої світової, потяг молоді до самоусвідомлення, формування легіону «Українських січових стрільців» (уєсів), куди записалися навіть М. Павлик та І. Франко [2, с. 23], фронтове страхіття, кров невинних людей, жах біженщини, масова депортація інакомислячих – усе це змусило А. Крушельницького взятися за перо. Він сподівався на зміну ситуації у зв'язку із проголошенням у Галичині 13 листопада 1918 року Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), але після дев'ятимісячної героїчної боротьби та кривавих жертв новоутворена республіка перестала існувати. Як стверджує М. Дубина, А. Крушельницький «радів, що ЗУНР встигла воз'єднатися з Українською Народною Республікою в січні 1919 р. Тепер надіявся на УНР. Бився, як риба об лід. У скрутний для народу час не міг лишитись осторонь подій. Крушельницький шукав себе, своєї дороги. Ні з ким було порадитися, нізвідки чекати допомоги: пішов із життя І. Франко, з голоду помер М. Павлик, а білопольська окупація західноукраїнських земель ставала реальністю» [2, с. 23–24].

Навесні 1919 року він виїхав із Городенки до Кам'янець-Подільського, і там його, як авторитетного культурно-освітнього діяча, керівництво УНР призначило міністром освіти. На новій посаді прагнув служити своєму народові, але невдовзі залишив пост і в жовтні 1919 року разом із сім'єю емігрував до Австрії. Дослідник життя і творчості М. Дубина пише про розчарування Антона Володиславовича українською владою, і як наслідок –

еміграцію до Австрії [2, с. 24]. Літературознавець М. Ільницький висловлює іншу думку: Крушельницького з родиною послано до Праги та Відня з педагогічною місією підготувати до друку шкільні підручники [3, с. 41].

Лариса Крушельницька у спогадах наводить фрагмент листа свого діда до Андрія Клюки в Китаї – у листі відтворено тодішній стан А. Крушельницького: *«Я тепер сиджу у Відні і працюю над друком шкільних книжок для України, притому децю пишу»*.

Будував галицьку самостійну Україну і внаслідок того опинився я емігрантом. Був і міністром освіти і замість працювати в шкільництві дивився, як би забезпечувати для війська патрони. Один скандал! Вреши не міг витримати на такій розділеній з потребами моєї душі позиції і виїхав друкувати шкільні книжки. І ось цілий рік добуваюся грошей і не можу їх вирвати в закордонних представників уряду. Нам треба патронів, а не книжок! – кажуть. Може, й їх правда, але я дуже недобре почувуюся. Я тепер працюю як представник товариства Українська Книжка» [4, с. 25–26]. Щоб було чим платити за друкування підручників, *«Дідуньо їде до Бережан і продає своє останнє майно – парцелю (земельну ділянку), на якій мріяв побудувати колись будинок з великим садом»* [4, с. 26].

У Відні Антін Володиславович ближче знайомиться з Олександром Олесем, Михайлом Грушевським, Володимиром Винниченком. Відтоді, як стверджує М. Ільницький, він починає звертати свій погляд на УРСР, *«де в соціалістичній формі відроджується українське державне життя, розвивається культура, а також встановлює контакти з радянськими письменниками»* [3, с. 41].

Дослідники життя і творчості А. Крушельницького твердять про кардинальні світоглядні зрушення письменника, рішучу переоцінку ним цінностей, своїх дій у цей період. *«Мовчати годі: кричу, бо не знаю, що робити з собою. Сліпець і картяр, за галунами погнався, а людей не послухав і таємних пульсів душі не відчув. Мужик хоче землі, а пан не віддасть її йому: зробити це може революція. Ось корінь сучасного моменту, ось чого народу Галичини бажається мати»*, – писав він до родичів уже в грудні 1919 року, а в листі від 16 січня 1920 року захоплено додавав: *«Люд шукав своєї зорі – і треба думати, знайшов. На Україні Дніпрянській вона світитиме вічно. Лину душею туди»* [2, с. 24].

У статті «Письменник у соціалістичному устрої», написаній у квітні 1920 року, він скаже: *«Але оце наближається зміна капіталістичного устрою в соціалістичний. Поет із співця буржуазного громадянства стане співцем широких на-*

родних мас народу. <...> Письменник, який би не зрозумів своєї ролі в добі перестрою суспільства, уявляється мені мумією <...> людиною, яка не має права і не сміє називати себе вільною, як не може бути вольним той, хто не розуміє й не підмагає стремління робочого народу до визволення із капіталістичного підданства і духовної темноти» (цит. за [2, с. 24]).

Ці думки знайшли висвітлення і в прозі письменника тих років. Як і В. Бобинський у повісті «За Збручем сходить сонце», М. Ірчан у повістях «В бур'янах», «Трагедія Першого травня», А. Крушельницький різко виступив проти західноукраїнського «патріотичного» міщанства, галицьких «поводирів», зунрівських лідерів. У романі «Гомін галицької землі» він рішуче заявив, що суть їхньої «політичної програми» в ті буремні роки зводилася, власне, до того, щоб замість польської буржуазії встановити владу українських панів, однаково, на яких обкраяних територіях і на будь-яких умовах, що страх перед пролетарською революцією був у них більший за бажання створити «власну», «самостійну» державу [2, с. 25].

На думку сучасних дослідників, віденський період дуже активний і чи не найплідніший у творчості А. Крушельницького. Він написав і видав кілька романів про події в Україні 1918–1920 років. Це – «Змагання», «Перемога», «Хуртовина».

Сьогоднішній читач, мабуть, не зможе погодитися з усіма оцінками певних соціальних явищ та подій, змальованих у названих книгах (окремі з них досить великі за обсягом і складають кілька томів), проте твори, як указує дослідник спадщини письменника в 1960-х роках С. Трофимук (і ми поділяємо цю точку зору), – у яких брав верх над публіцистикою художник слова, не втратили досі свого гострополітичного, пізнавального й естетичного значення [9, с. 14].

Перебуваючи в еміграції, А. Крушельницький пильно стежив за розвитком подій на західноукраїнських землях і життям у Наддніпрянській Україні, за тими змінами, що принесла нова влада в побут, культуру людей. Він захоплювався українізацією, відбудовою господарства, зведенням нових заводів, фабрик, гідроелектростанцій, усе більше вірив у те, що там народ став господарем своєї долі, що соціальне і національне визволення західноукраїнських одноплемінників також можливе лише як наслідок перемоги народної революції [2, с. 35–36]. Вірив – і фатально помилився.

У Відні сформувалося світобачення старшого сина подружжя Крушельницьких – майбутнього письменника Івана. Він завершив там середню освіту, вступив до місцевого університету. Але закінчував уже Карловий університет у Празі 1926 року (коли батько повернувся до Галичини).

У Відні Іван познайомився з модерними течіями в західноєвропейській літературі, театрі, образотворчому мистецтві. Як вільний слухач він відвідує Академію мистецтв, театральну школу. Шукає свій шлях у письменстві, графіці, критиці. Манили нові стилі: кубізм, експресіонізм, сюрреалізм. У поезії тоді працювали поети світової слави – Райнер Марія Рільке, перейнятий слов'янською релігійною духовністю, та Гуго фон Гофмансталь, із яким у хлопця склалися дружні взаємини, поезію якого він перекладав («Лірика», 1930). Усе це стало гарною школою для Івана. На думку Яра Славутича, якби життя юнака не обірвалось у страшному 1934-му на 29-му році життя, з нього міг би вирости визначний перекладач [8, с.148].

Антін Володиславович мріяв переїхати туди, де, як писалось у пресі, «кується доля звільненого народу», – на радянську Україну. І бажання його поділяла, на жаль, уся сім'я. Марія Слободівна в листі від 25 вересня 1923 року писала родичам у Коломию, що Крушельницький хоче стати «літописцем вільної праці, п'ятирічок, змагань, величі планів», він на собі прагне відчути, як «прийшли вперше в світі розкряпані праці, свобода ініціативи, свобода творчості в ній» (цит. за [2, с. 36]).

На початку 1925 року А. Крушельницький повернувся в Україну, ще не в Наддніпрянську, а в Рогатин. Знову гімназія, на цей раз із польською мовою викладання. Знову підготовка та видання «Читанок», але тепер ця справа ускладнювалася. Та ж сама білопольська поліцейська опіка, невдоволення «діяльністю професора» з боку повітових керівників викликали бурхливу прилюдну реакцію протесту Антона Володиславовича і, як наслідок, – його ув'язнення 23 лютого 1925 року.

Арешт не злякав А. Крушельницького, а як свідчить наступна діяльність, остаточно переконав письменника й педагога в необхідності активізації боротьби трудящих проти окупаційного режиму й політики Пілсудського. М. Дубина в нарисі покликається на свідчення професора Львівського університету Чайковського: «Серед професорів і заслужених працівників культури в Галичині в II половині 20-х рр. виділявся А. Крушельницький. Людина ініціативна, знаюча, талановита, він вражав нетерпимістю до тогочасного режиму, до всього, що гнітило люд, його віковичний потяг до світла. Чи не тому не мав спокою від інспектури, просвітянських вершителей, став, власне, вчителем-мандрівником, бо часто переганяли його на якусь „звільнене“ місце» [2, с. 36–37].

Свою діяльність А. Крушельницький спрямовував проти винищення польськими властями української культури. Він закликав перебудувати українське професійне шкільництво, наблизити його до життя, до потреб народу. Критикуючи сис-

тему навчання в гімназіях, які стали недоступні українцям, на 90 відсотків пролетаріям чи спролетаризованим, він пише: «...гнів спалахує в моєму серці на всіх тих керівників нашої освіти, що не хочуть і не вміють порвати із шаблоном минулої австрійської доби й замість кволих класичних гімназій не заложать вільної загальноосвітньої школи в сполуці з практично-професійною» [5, с. 114].

На з'їзді українців у Львові (1 липня 1928 року) Антін Володиславович уніс пропозиції до попереднього плану вивчення української мови та літератури. Він вважав, по-перше, недоліком плану відокремлення усної народної творчості від письменства, по-друге, радив вивчення староукраїнської літератури обмежити до одного року навчання, видаючи її в найцікавіших зразках і найкращих перекладах, при цьому показуючи її місце поміж тогочасної європейської літератури. По-третє, вивчення української літератури нової доби пропонував розширити до трьох років шкільного навчання, аргументуючи це тим, що школа повинна «випроводжувати молодь у злбоденні життєві питання, щоб дати їй розуміння сьогоднішнього життя й на правильному розумінні сьогоднішнього життя й оцінюванні сьогочасних подій давати їй змогу творити влучні висновки на майбутнє, знаходити правильну орієнтацію та потрапляти на відповідний шлях у стремлінні до майбутніх досягнень» [5, с. 114]. По-четверте, хоч і був А. Крушельницький автором численних читанок, на його думку, єдиним способом оволодіння літературою є пошуки «бажаних цінностей дослідним, творчим читанням, джерельним студіюванням творів письменства» [5, с.114]. Тому і відстоював думку про підготовку шкільних видань вибраних творів письменників із відповідними біографічними й історико-літературними статтями. По-п'яте, А. Крушельницький порушив клопотання про створення шкільної граматики української мови згідно із засадами Української Академії Наук, а з нею – і про прийняття правопису, ухваленого та затвердженого Українською Академією Наук. Як бачимо, деякі його освітні вимоги на часі й сьогодні.

Продовжувати педагогічну діяльність наприкінці 1920-х років стало неможливо, і весною 1929-го він полишив її назавжди. Тоді ж дефензива за «антиурядову діяльність» заборонила вчителювати й синові письменника – Іванові, який після закінчення університету два роки прослужив у Стрийській гімназії. Тут він разом із дружиною, відомою піаністкою Галиною Левицькою (яка до того ж видала кілька оповідань і книгу про М. Лисенка), вів агітаційну і культурно-освітню роботу серед населення, зокрема інтелігенції міста.

Тоді А. Крушельницький організував видання громадсько-літературного журналу: у травні 1929

року видруковано перший номер антифашистського щомісячника «Нові шляхи» (виходив у Львові до кінця 1932 року). Видавала часопис кооперативна видавнича спілка, редагував його Антін Володиславович. На сторінках журналу друкувалися пролетарські письменники («горнівці» П. Бобинський, Я. Галан, М. Калиничук; політемігранти з літорганизації «Жовтневе коло» Павлюк, П. Дереш; демократичні митці В. Стефаник, М. Черемшина, О. Кобилянська; «попутники» С. Черкасенко, А. Коломієць та ін.).

Як свідчать архівні матеріали, відповідальний редактор чуйно ставився до авторів і співробітників «Нових шляхів»: молодим допомагав кваліфікованими порадами, старшим – матеріально й морально [2, с. 38]. Редакція популяризувала новітню українську та зарубіжну літературу, зокрема друкувала твори М. Горького, В. Маяковського, С. Пилипенка, М. Бажана, Л. Дмитерка, П. Лісового, А. Моруа, І. Волькера, Г. Гофмансталя.

На сторінках цього журналу, а також у «Критиці» з публіцистичними та літературними працями виступав і А. Крушельницький. Так, у публікаціях «Слово до розгубленої молоді», «В обличчі нових подій», «Гітлерський фашизм розгортається» він викрикував жорстокість польсько-ляхетського окупаційного режиму на західноукраїнських землях, таврував «політичні маніфести» Гітлера і Муссоліні, які знайшли поміж окремих галичан співчуття і підтримку. Літературно-критичні праці присвятив творчості Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, В. Стефаника, М. Черемшини, Л. Мартовича, В. Щурата та ін.

До речі, А. Крушельницький висловлював думку про те, що тлумачити твори письменників професійно, аналізувати й оцінювати їх може той, хто сам пройшов шлях поета, прозаїка, драматурга; що критик мусить володіти знаннями історії та сучасності, «технології літературної справи», а ще, як будь-який художник, – інтуїцією, сильною уявою, баченням композиції, пластичності, і, як письменник, – «відчуттям слова і багатством мови».

Унаслідок поглиблення світової економічної кризи у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття життя на західноукраїнських землях ставало все напруженішим. Щоб згуртувати ліві сили навколо журналу «Нові шляхи», Антін Крушельницький виступив 1 травня 1932 року з листом-зверненням

«До літературної організації „Горно“, мистецького об'єднання „ЗУМО“, „Робітничого театру“, до редакції журналу „Вікна“, газет „Сили“, „Сель-Роб“, „Наша земля“, „Кооперативні вісті“». Об'єднання лівих мистецьких сил перед лицем фашизму на західноукраїнських землях відбулося 20 травня, а вже 5 червня 1932 року від імені об'єднання А. та І. Крушельницькі, С. Тудор, Я. Галан, П. Козланюк, О. Гаврилюк, М. Колеса (і ще 44 особи) звернулися до робітників, селян, трудової інтелігенції із закликом до боротьби «проти світової різни».

Письменник створив антивоєнний комітет і комітет допомоги сім'ям політ'язнів, сприяв зближенню із СРСР, радянською періодикою та видавництвами таких культурних і наукових діячів, як В. Стефаник, Ольга Кобилянська, М. Яцків, Олена Кульчицька, В. Щурат, М. Возняк, К. Студинський. У Києві та Харкові виходили друком їхні твори, митці отримували від уряду матеріальну допомогу, а вчені були вдостені високих наукових і громадських звань.

Як стверджує біограф М. Дубина, А. Крушельницький був «довіреною особою і близьким товаришем» радянського консула у Львові В. Радченка. Не раз вони спільно відпочивали сім'ями в родичів дружини Я. Галана в Нижньому і Верхньому Березові, Яблуневому.

Письменник листувався з М. Скрипником, М. Хвильовим, М. Семенком. А коли «в 1929 р. М. Скрипник як народний комісар освіти відвідав м. Львів, то зонайперше зустрівся з А. Крушельницьким» [2, с. 41–42]. Така діяльність культурно-освітнього діяча не могла не викликати відповідної реакції з боку окупаційних властей. Доноси, обшуки (часом по кілька на день) у помешканні Крушельницьких стали звичним явищем. Поліція неодноразово затримувала та заарештовувала і Антона, й Івана. Щоб уникнути чергового арешту, у вересні 1932 року син та дочка А. Крушельницького – Іван та Володимира – виїхали до Харкова.

Лариса Іванівна Крушельницька у своїх спогадах «Рубали ліс», розмірковуючи над тим, «чому ми виїхали», виділяє кілька головних причин, а саме: захоплення діда, яке передалося й синові Іванові, «українським ренесансом першого пореволюційного десятиліття». Крім цього, постійні цькування і звинувачення польською окупаційною владою, які супроводжували все життя, не даючи здійснити задумане, задовго до переходу на радянфільські

позиції. «Найпершою причиною цькування діду-ня, – пише Л. Крушельницька, – було змінюваність, йому закидали непослідовність позиції. Але тут немає відступництва: дідо Антін усе життя поклав на культурно-освітню діяльність, коли виникла перша ж можливість відродити українську культуру, дати її масам спраглому люду, то він, не вагаючись, ставав до однієї лави з визначними вченими і митцями. Психологічно це тим більше зрозуміло, бо з багатьма з них були близькі стосунки з ранішніх часів, як-от з М. Грушевським чи В. Вернадським, який, до речі, організував у Києві Академію наук за тих же обставин і в тому ж часі, коли дідуньо був міністром освіти» [4, с. 74].

«Але, – зауважує вже М. Ільницький, – при твердому, зваженому погляді можна було передбачити, що чекає на них у Радянському Союзі після інспірованого суду над СВУ, – адже західноукраїнські академіки К. Студинський, М. Возняк, Ф. Колесса та В. Щурат перестали одержувати зарплату від радянського уряду» [3, с. 44]. Про боротьбу з «ворогами народу», яка вже набирала обертів, про початок голодомору 1932–1933 років Крушельницькі не могли не знати. М. Ільницький висловлює думку, що Антін Володиславович, мабуть, не хотів вірити в цей штучно створений голод. Він надто довіряв радянському консулові Радченку, який і сам невдовзі став жертвою репресій. До того ж листи сина Івана до рідних були підбадьорливими, сповненими надії. Але, треба думати, що написати правду про побачене було вже неможливо, щоб не наразитися на небезпеку, припускає професор М. Ільницький [3, с. 44–45].

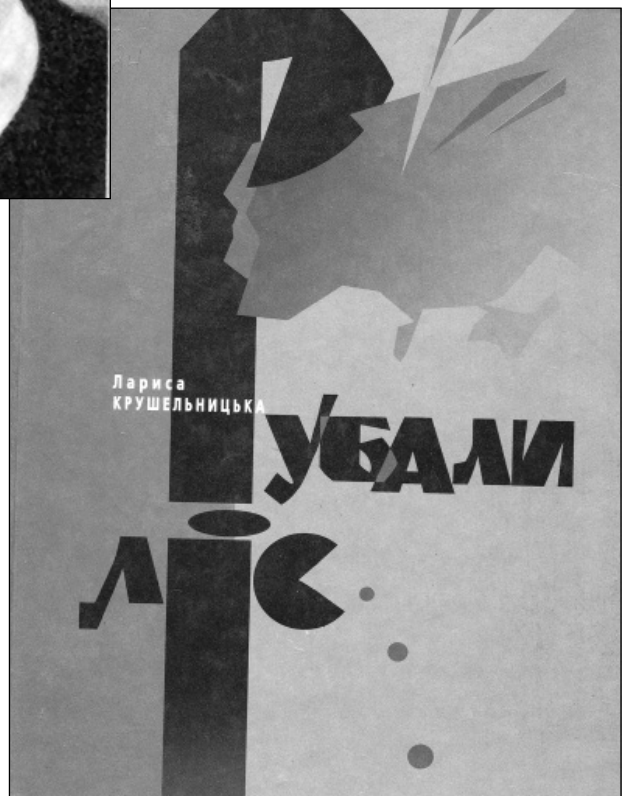
Восени 1932 року Антін Володиславович черговий раз опинився за ґратами львівської тюрми «Бригідки». Видання «Нові шляхи» було заборонене. Вийшовши із в'язниці на початку 1933 року, він спробував ще відновити журнал, але нічого не йшло на лад. Тому рішення про переїзд до радянської України прийняла вся родина. (У Львові залишалася лише дружина Івана – Галя, оскільки була пов'язана концертними контрактами та хворобою.)

Усі Крушельницькі поселились у Харкові, у відомому будинку письменників «Слово» на вулиці Чернишевського, у квартирі зі спільною кухнею,

де не можна було розпакувати валіз. Однак, не зважаючи на побутові труднощі, вони працювали.

Як свідчить Лариса Крушельницька, там «працювали всі. Дідо писав повісті, тітка Стефа (дружина Тараса Крушельницького. – Г. Р.) виконувала обов'язки друкарки: вона передруковувала дідусеві твори. Якийсь літературний критик (Новицький чи Новиченко) щодня приходив і збирав готові фрагменти. Повість так і не була закінчена. Тарас займався перекладацькою роботою. Майже повністю переклав німецькою мовою книжку українського письменника Григорія Коцюби» [4, с. 121]. Іван Крушельницький мав окрему квартиру і теж багато працював, хоч і часто хворів.

6 листопада 1934 року було заарештовано Антона та Івана Крушельницьких і звинувачено, як і багатьох інших

«західняків», в організації підготовки терористичних актів проти керівників радянської влади. У постанові оперуповноваженого II відділу СПО УДБ по Харківській області стверджувалося: «Крушельницький Антін Володиславович є одним із керівників створеного на Україні центру ОУН, який ставить своєю метою повалення Радянської влади в СРСР і підготовку терористичних актів проти представників партії і Уряду» [6, с. 284].

Через тиждень були заарештовані сини Тарас, Богдан, Остап та дочка Володимира.

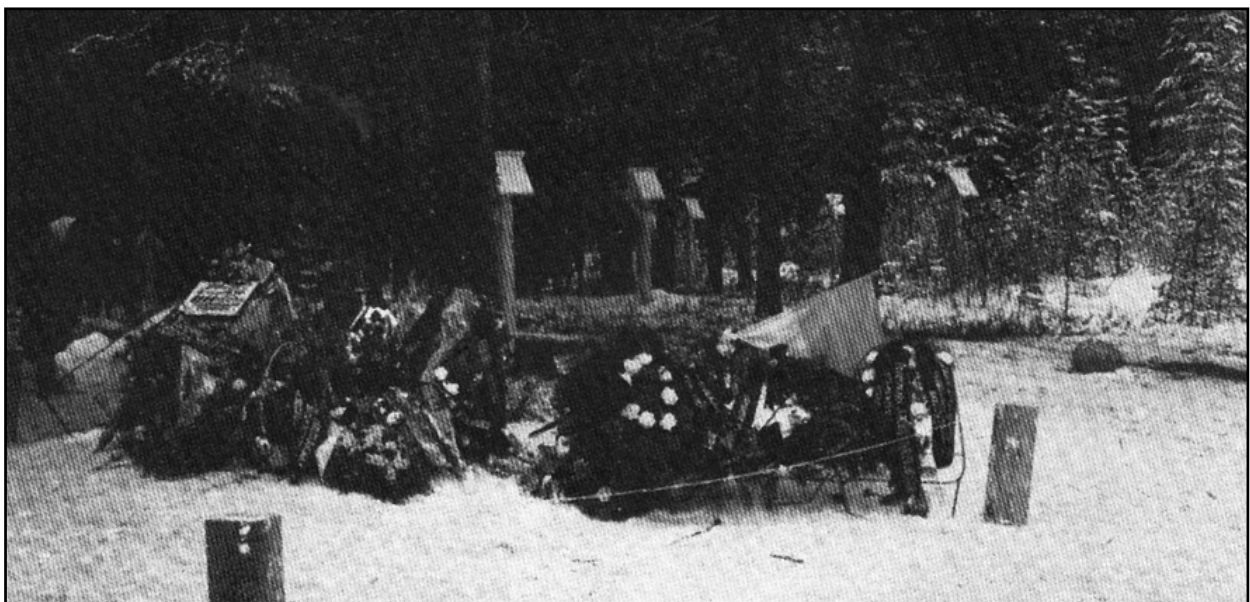
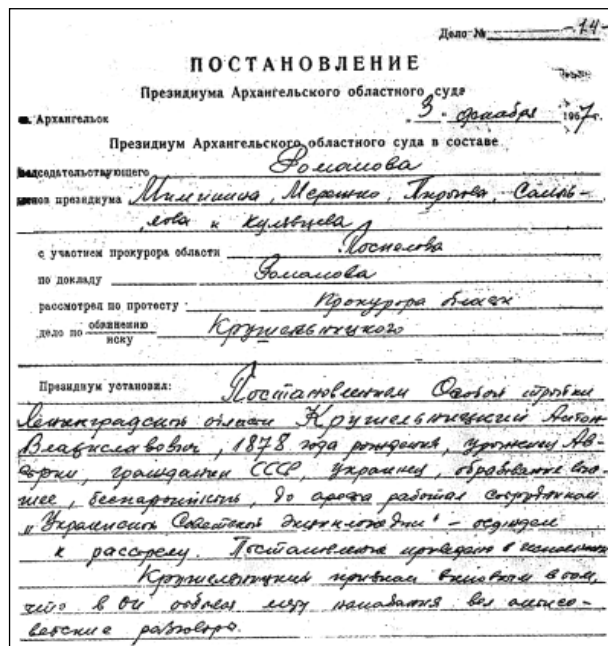
Під пресом морального терору та фізичних тортур на допитах Антін визнав себе винним у тому, що прибув у підрадянську Україну з метою проведення контрреволюційної діяльності. 15 грудня 1934 року він звернувся із заявою «До суду при НКВС УРСР», у якій просив дати йому змогу присвятити решту своїх сил «будуванню соціалізму й безкласового суспільства» [6, с. 284].

13 грудня виїзна сесія Військової комісії Верховного суду СРСР, що засідала в Києві, на підставі постанови Президії ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 року засудила Івана й Тараса Крушельницьких (разом із Григорієм Косинкою, Дмитром Фальківським, Романом Сказинським, Олексом Влизьком та іншими) до розстрілу. 14 грудня вирок було виконано [7, с. 88]. Відомо, що впродовж 13–15 грудня 1934 року в Києві виїзна сесія військової комісії Верховного Суду СРСР під головуванням В. Ульріха, у складі членів

звинувачених прибула в СРСР через Польщу, а частина через Румунію із завданням здійснити на території УРСР ряд терористичних актів. При затриманні звинувачених вилучені револьвери й ручні гранати... Вироки виконано» (цит. за [3, с. 45]).

Утім, є свідчення, що присуду не чекали, а розстріляли за день-два до вироку в підвалі Жовтневого палацу в Києві. Іванові Крушельницькому було всього 29 років, його братові Тарасу – 25 років. Де поховано розстріляних – офіційно було вкрито таємницею; правдоподібно, – пише Лариса Крушельницька, – їх поскидали до великої ями на Лук'янівському цвинтарі. Але ходити туди й шукати сліди страчених НКВС було для родичів смертельно

небезпечно. «Це робила подруга Тамари Михайлівни Стрілець, далека від політичних справ. Вона помітила приблизне місце братської могили – десь під парканом» [4, с. 90].

комітету Ричкова та Горячева, засудила до страти двадцятьох вісьмох українських письменників, звинувативши їх в організації терористичних актів проти радянської влади. Як зазначено в опублікованому повідомленні, «суд установив, більшість

Справу А. Крушельницького 28 березня 1935 року розглядала виїзна сесія Військової комісії Верховного Суду СРСР під головуванням В. Ульріха. Вирок: 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Його дочку Володимир, синів Богдана й

Остапа, як і самого А. Крушельницького, було десь у серпні 1935 року вислано на Соловки. За припущенням очевидців, спершу вони працювали на будівництві Біломорканалу (там їх бачив М. Чайковський, професор Львівського університету – теж «заключений концлагеря»), а згодом перевезли вглиб Соловків. Володимир залишили працювати лікарем у соловецькому кремлі. Там вона, за свідченням професора Ю. Чиркова, колишнього «зека», врятувала сотні хворих, незважаючи на виснажливу цілодобову працю, голод і переслідування; брала участь як акторка в табірному театрі, організованому Лесем Курбасом, і виявила при цьому неабиякі акторські здібності. Є відомості, що в театрі Володимира вийшла заміж за М. Ургана. Її, як і Л. Курбаса, М. Ургана та багатьох інших українських в'язнів, розстріляли після ще одного сфабрикованого суду, що відбувся 9 жовтня 1937 року.

А. Крушельницького спочатку залишили на острові Мала Муксалма, а згодом перевели на Сікірну гору в жахливий штрафний ізолятор – Вознесенську церкву, де він, імовірно, і загинув. 28-річний Богдан якийсь час перебував на Великій Муксалмі, а найменший – Остап – на найстрашнішому острові-каторзі – Анзерському. Обидва брати звідти не повернулися [2, с. 44–45].

Зі спогадів Лариси Крушельницької дізнаємося, що найдовше жив Антін Володиславович. *«Він не ходив на роботу. Виглядом і поведінкою виказував душевнохворого: ходив і говорив, що має страшенно багато роботи, просив паперу хоч якогось – хоч газетного, на ньому можна писати поміж лінійки, – аби скінчити повість „Батьківщина”.* Свідомість уже не могла переносити болю, і в хворому мозку вже не відбувався колообіг живої думки» [4]. Його життя трагічно обірвалося 23 жовтня 1937 року після того, як був засуджений «трійкою» УНКВС Ленінградської області за 1-ю категорією, тобто до розстрілу. Із секретної записки тюремного управління НКВС від 16 червня 1941 року відомо, що в архівах управління зберігалося *«13 зошитів рукопису роману А. Крушельницького українською мовою „Батьківщина”.* На звороті цієї „службової записки” зазначено: *„Рукопис цього твору знищено шляхом спаління”»* [6, с. 284–285].

Горе, що звалилося на голову найстаршої із Крушельницьких, скосило її: Марія Слободівна потрапила до лікарні, де після тривалих мук і страждань 28 серпня 1935 року померла. Могила її знищена, як і могили інших українських діячів на харківському цвинтарі.

Її невісткам Стефанії та Наталі з онуками (Ларисі було 6 років, Аретта-Марійка тільки-но народилася) було наказано виїхати з Харкова.

Вони опинилися в Курську, а з ними і дочка Івана – Лариса. У пошуках притулку та роботи жінки і діти страшенно бідували. А тим часом Галина

Левицька – дружина Івана Крушельницького (що все ще перебувала у Львові), піаністка, а згодом професор Львівської консерваторії, кинулася рятувати свою дочку. Вона зверталася до відомих діячів Європи – Р. Роллана, Т. Масарика (голови Чехословацького уряду в 1930-х роках), але ті не змогли допомогти. Ризикуючи життям, Ларису врятовують вдова Ю. Пілсудського та дружина М. Горького – Катерина Пешкова. Контрабандою перевозять її з Москви до Варшави і вручають дитину матері. Дівчинка, нащадок родин Крушельницьких і Левицьких, вижила, стала археологом і у своїй книзі, яку опублікувала у Львові 2001 року, описала трагедію галицької інтелігенції ХХ століття, що відображена в жахливій долі її рідних. Вона вижила, щоб свідчити...

19 жовтня 1957 року Верховний суд СРСР скасував вирок у справі А. В. Крушельницького за відсутністю складу злочину. 14 січня 1958 року Військова колегія Верховного Суду СРСР переглянула і справу І. А. Крушельницького і вирок від 13 грудня 1934 року визнала нечинним.

Антін та Іван Крушельницькі реабілітовані посмертно. Осмислення трагедії родини Крушельницьких – це уроки нинішньої історії в боротьбі з путінською Росією. Жертви трагедії вимагають, щоб більшовизм був засуджений міжнародним судом так, як і фашизм.

Література

1. Громова В. Марія Слободівна – акторка і письменниця / В. Громова, М. Дубина // Український театр. – 1987. – № 5. – С. 24–25.
2. Дубина М. Антін Крушельницький. Літературно-критичний нарис / М. Дубина – К., 1993. – 48 с.
3. Ільницький М. Весняна пісня в чорному ореолі / Микола Ільницький // Слово і час. – 1993. – № 11. – С. 40–51.
4. Крушельницька Л. Рубали ліс... (Спогади галичанки) / Л. І. Крушельницька. – Львів : Львівська обл. книжкова друкарня, 2001. – 260 с. + 34 с. іл.
5. Панкевич Г. Антін Крушельницький-педагог / Г. Панкевич // Жовтень. – 1988. – № 7. – С. 113–115.
6. Погребенник Ф. Антін Крушельницький / Федір Погребенник // З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / авт. кол. : Бойко Л. С. та ін. – К., 1991. – Вип. 1 [упорядн. О. Г. Мусієнко]. – С. 283–285.
7. Погребенник Ф. Іван Крушельницький / Федір Погребенник // З порога смерті : Письменники України – жертви сталінських репресій / авт. кол. : Бойко Л. С. та ін. – К., 1991. – Вип. 1 [упорядн. О. Г. Мусієнко]. – С. 286–288.
8. Славутич Я. Іван Крушельницький / Яр Славутич // Розстріляна муза / Яр Славутич. – К., 1992. – С. 147–152.
9. Трофимук С. Антін Крушельницький і його повісті / С. Трофимук // Крушельницький А. Буденний хліб. Рубають ліс. Повісті / А. Крушельницький. – Львів, 1960. – С. 3–14.

